

Paralele k hrvatsko-srbskomu naglasivanju.

*Predao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti 6 travnja 1870*

PRAVI ČLAN V. JAGIĆ.

Pošto je poredjivanje indoevropskih jezika u velike uspjelo, navedeno se taj posao marljivo u pojedinostih. Ta to bi bila kukavna nauka, ta komparativna filologija, da je njen zadatak ograničen na puko poredjivanje gramatičkih oblika, a gdje su ovi isporodjeni i do nekog jedinstva dovedeni, ondje da i nauka prekine. Ima tu još mnogo pitanja, koja nam obećavaju velike rezultate, znatna objašnjenja. Među ostalima pojavi, koji se očituju u jeziku, postaje u novije vrijeme sve to ozbiljnijim predmetom komparativnih studija jedna vrlo nježna strana jezičkoga života — akcentuacija. Lako bi mi bilo izbrojiti dugačak red novijih djela, što se bave pitanjem o akcentuaciji, bilo pojedince za jedan jezik, bilo općenije za više ih ili čak za sve indoevropske na skup, tražeći i tu među njihovimi pojavi srodnosti od starine. A hoće li ih naći? zapitat će gdje tko skeptičnim glasom, jer je uzeo na um, da je akcentat u jeziku stvar vrlo promjenljiva i pobjegljiva; pak da bi još većma podupro svoju sumnju, pozvat će se na živu istinu, kako se često po dva najbliža narječja istoga jezika ne razlikuju ni čim toliko koliko upravo akcentom. Jer kako možemo, reći će se, tražiti srodnost u akcentuaciji dvaju jezika, koji si izdalje stoje, kad već u onom, što je sa svim na blizu, nahodimo samu najšarovitiju razlikost? Ili zar se ne razlikuje, da ne idemo daleko od kuće, naše troje narječje: štokavsko, čakavsko, kajkavsko, gotovo najodličnije upravo akcentom? Nijesu li si u akcentuaciji vrlo nesrodni jezik češki, poljski i ruski? nijesu li zar jezik litavski i letski?

Moramo istina priznati, da svi ovakovi prigovori stoje; ali oni nam ne mogu ipak smetati, da ne pokušamo, ne bismo li kraj svega toga našli koliko toliko tragova međusobne srodnosti ili

istovetnosti i u akcentaciji. Pak taj je pokušaj već izveden, i to s dovoljnim uspjehom. Dan današnji ne sumnja više nitko, da ima između staroindijskoga i grčkoga jezika vrlo velikih srodnosti i u akcentuaciji. Isto tako nema sumnje, da se u koje čemu znatno s njima podudara ne samo akcenat litavski, nego i slovinski, naročito kako se sačuvao u jeziku ruskom i starohrvatskom (čakavskom narječju). Samo ne valja zaboraviti, da kao inače u jeziku tako i u akcentuaciji treba najprije pomno razabrati, što je starije što li novije. Jer i u akcentuaciji može se dogoditi, da se između dva vrlo srodna narječja jedno zaustavilo na starijem stupnju, dok se drugo pomladilo. Eto na priliku razlikosti između oba narječja jezika hrvatskoga: čakavštine i štokavštine, nijesu nam više toli čudne, pokle je A. Mažuranić objasnio njihov međusobni odnošaj i u akcentuaciji. Koli liepo pristaje svim ostalim osobinama čakavštine još i njezino starinsko naglasivanje! Od sele ne smije u naučnom istraživanju nitko mimo ići akcentuacije čakavske. To bi bila upravo onako griješna nemarnost, kao da će tko u poredjivanju hrvatskoga jezika s kojim god srodnim sa sviem s uma smetnuti starije vjekove hrvatskoga jezika. Ali je šteta velika, što o akcentu čakavskom još uvijek malo znamo. Ta sve, što je o tom pisano, nahodi se u maloj, školam namijenjenoj gramatici. Kad bi nam ili sam A. Mažuranić ili tko drugi, komu je čakavski akcenat vrlo dobro poznat, onako vjernom objektivnošću te onako podpuno razvio život akcenta čakavskoga, kako imamo razvijen život akcenta štokavskoga u raspravah Gj. Daničića, privriedio bi neiskazano ne samo našem jeziku već cjelokupnoj slovinskoj filologiji. To se ne vidi tako dobro, dok je istraživanje ograničeno na jedan jezik, prem da se za siguran napredak svih daljnjih istraživanja ište najprije onakovo ograničenje; ali kad se za tim ovakova da tako rečem domaća privreda sastavi s rezultatima općenije naravi, s trudom stranih istraživanja, tad će pojačena svjetlost osvietliti domaće i strano.

Ovo što ću niže navesti, ne stavlja si tolika zadatka, da bi naš akcenat obširno poredilo s kojom god stranom akcentuacijom; ne ide ni za tim, da u pojedinostih mnogo nova iskaže — ali paralela, koju sam ja rad povući između nekih naših akcenata i stranih, mislim da je nova, do sele ne izvedena; barem smijem savjestno reći, da nijesam još nigdje čitao, da je tko na to poredjivanje došao koje hoću ja ovdje da istaknem.

1.

Mi razlikujemo u današnjem književnom jeziku hrvatsko-srbskom, u narječju štokavskom, četiri razna izgovora kratkih i dugih vokala ukupno; a prema tomu imamo i četiri različita znaka, na ime " i ' za kratke, a ^ i ' za duge vokale. Ovi su znaci najprije dosljedno upotrebljeni u Vukovu rječniku, i to u novom izdanju po predlaganju Gj. Daničića. Nakon Vuka i Daničića upotrebi one znakove u istom značenju V. Pacel i P. Budmani. A. Mažuranić pristaje u glavnome uz Vuka-Daničića, samo što je nesrećom volio značenje znakova ^ i ' izvrnuti, tako da što je njemu ^, to je Vuku ', a što je Vuku ^, to je njemu '. Ovaj se nesklad ne može dosta nažaliti, jer bi se sada u označivanju moralo gotovo svagda kazati, kako tko uzima oba ona znaka, ^ i ', da li po Vuku i Daničiću ili po Mažuraniću.

Da su oba akcenta " i ` ograničena na same kratke vokale, o tome nema sumnje. Ali je po historiju hrv.-srbs. akcenta vrlo znatno, što A. Mažuranić veli, da narječje starohrvatsko (čakavsko) nema akcenta '. Po Mažuranićevoj nauci odgovara svakoj akcentom ' označenoj slovcu narječja štokavskoga, akcentuacija za jednu slovku niže prema kraju rieči; dakle štok. vòda, čak. vodā, štok. òganj, čak. ogānj. Lako je dokučiti, za što od čak. vodā, posta štok. vòda. Akcentuacija posljednje slovke (tako zvani oxytonon) moradijaše prije sa svoje visine i oštine spasti u neki srednji, neutralni jèk, a tada istom preseli se taj smjereni jèk sa posljednje slovke napried na predjašnju slovku. Da ne bude prije, nego li je čakavski akcenat " uzeo skakati sa posljednje slovke napried prema početku rieči, oslabio njegov jèk sa " u ', ne vidim razloga, za što ne bismo još i danas u štokavštini izgovarali vòda mjesto vòda. Ako u čakavštini nema zbilja akcenta ', tad bih rekao, da joj nije ni akcenat ' (po Mažuraniću ^) posvema jednak isto takovu akcentu narječja štokavskoga. O tom treba da nas koji znalac čakavskoga akcenta pouči; jeda li se na priliku jednako izgovara o u čakavskom nominativu rieči dvór i u štokavskom genitivu dvóra? Ja to pitam s toga, što si štokavski izgovor dvóra mogu misliti ovako rastumačen: dvoóra, a kako je u čakavskom? Ako ondje nema akcenta ' na samu, ne smije se valjda iskati ni kao sastavina dugih vokala.

Bilo dakle da čakavština ima, bilo da ni po što nema akcenta ', svakako je puno vrijedno, što nam je A. Mažuranić odkrio bar

tu tajnu, da akcenat ` u štokavštini ima uza svoju pozitivnost još i neko negativno značenje, jer pokazuje, da od prije akcenta na onoj slovi nije bilo. Upravo s te njegove negativne strane porodio bih ga ja sanskrtskomu akcentu svariti. Jer je prvo cila istina, da se slova (vokal), naglašena akcentom ` , puno blaže izgovara, nego li da je akcenat ` ; a tako je i sanskrtski svarita blažega, ponešto oduljena izgovora (sr. Bopp, vergl. accent. str. 13). Za tim i sanskrtski svarita, kao štokavski ` , služi dosta često za izmjenu onoga drugoga, oštrijega akcenta, udātte. Na prilik prthivī asi postat će prthivj āsi, t. j. po što je i pred vokalom a prešao u poluvokal j, pomakao se i akcenat mjesto udātte za jednu slovu niže kao svarita. Među tim može se i sanskrtskomu svariti dogoditi ono, što našem akcentu ` , t. j. da nije skočio na vokal po naravi kratak, već na vokal dug; tada se bilježi u nas obično ´ (po Mažuraniću ^), kao n. pr. brāda (prema čak. brādā). Ovakav dugački svarita bio bi u sanskrtskom obliku divīva (mjesto divī i iva). Razumije se dakle, ako ja hrvatsko-srbski akcenat ` poredjujem sanskrtskomu svariti, da je ta paralela ograničena samo na svaritu kratkih vokala. Samo od toga kratkoga svarite može se pomisliti prielaz čak do tako zvanoga sekundarnoga svarite, kojemu odgovara grčki težki akcenat. G. Curtius uči, a uza nj pristaje i Corssen, da gdje se je u grčkom jeziku morao zbog prirasta rieči akcenat seliti s predjašnjega svojega mjesta na jednu od posljednje tri slove, ondje da se je na izvorno naglašenoj slovi održao bar nekakav srednji jêk (Mittelton), kao n. pr. zbog ἔφερον (prema sansk. ábharam) da su izgovarali i u obliku ἔφερούμεθα prvu slovu (augmenat ε) nekakoviem srednjim jekom, prema sansk. ábharamāhi. Naš jezik držeći se protivnoga pravca u naglasivanju od jezika grčkoga, tjera svoj akcenat prema početku rieči, ali i on rabi za to skakanje većinom svoj srednji jêk, na ime akcenat ` , n. pr. čak. lomīm: štok. lòmīm, čak. loměci: štok. lòměci; u štok. čak prèlomīm, prèlomīš prema: slòmīm, slòmīš. Ja kažem dakle, da je u opće i naš akcenat ` onako nesamostalan, kao indijski svarita, grčki baritonon; t. j. i naš ` , i sanskrtski svarita, i grčki težki akcenat (u značenju srednjega jeka, njem. Mittelton ili Nebenton) imali bi se po pravilu uvijek kao vrtjeti oko nekoga drugoga glavnoga akcenta, ili bar biti njegoviem zamjenikom. Pa tako i jest zbilja, s malimi iznimkami; samo što se u nas ovo sekundarno značenje štokavskoga akcenta ` ne može ni

pojmiti pravo bez akcenta čakavskoga. Meni se čini svaka riječ našega jezika s akcentom ` , kao u fonetici oni oblici, gdje se danas izgovara istina *u*, ali se zna da je to noviji pojav hrvatsko-srbske fonetike mjesto davnašnjega *a*.

2.

Puno je razgovjetnija razlika izmedju ^ i ` , to je dvojaki izgovor dugieh vokala u hrvatsko-srbskom jeziku. Ta razlika živi ne samo u današnjem štokavskom narječju, već i u čakavštini; samo što sam napried izrekao, da ne znam pravo, jesu li si zbilja štokavski i čakavski akcenat ' podpunoma istovetni. Razlika ova izmedju akcenta ^ i ` može se grafički tako predočiti, da se mjesto *léca*, *péta*, *zóva* piše *lěca*, *pěta*, *zòva* t. j. *leěca*, *peěta*, *zoòva*, a to bi se grčki ovako označilo: *lḗca*, *pḗta*, *zṓva*; nasuprotiv *měso*, *mōre* mogli bismo ovako protumačiti: *měso*, *mōre* ili *měeso*, *mōore*, a po grčkoj grafici: *mṙso*, *mōre*.

Da ovo tumačenje, barem aproksimativno, vrijedi, dokazuje mi to, što grčki i latinski gramatici upotrebljuju jednake pomoći, da bi istumačili razlikosti svojega akcenta — o čemu ću umah govoriti. Dakle dug vokal s naglasom ^ znači od prilike koliko dva kratka s jakim uzvisom glasa (` ) na prvoj polovici (na prvoj mori) onoga dugoga vokala, a s opadanjem glasa u drugoj polovici (drugoj mori); opeta dug vokal s naglasom ` znači od prilike koliko dva kratka vokala s oduljeniem uzvisom (`) u drugoj polovici (drugoj mori). Ova se razlikost najbolje očituje, gdje mjesto duga vokala stoji diftong *ê* t. j. po hrv.-srbskom jeziku *ie* — *je*. Jer koliko god puti zaradi dužine odgovara starobugarskomu *ѣ* (*ĭ*) naš *ie*, ondje bi mjesto starobugarskog *ĭ* ili po našem ekavskom izgovoru mjesto *e* s naglasom ^, dakle mjesto *ê*, stojao *ie* s jakim uzvisom na *i*, t. j. *le*; a mjesto *ĭ* ili po našem ekavskom izgovoru mjesto *e* s naglasom ` , dakle mjesto *é*, stojao bi *ie* s oduljeniem uzvisom na *e*, t. j. *iè*. Sravnimo primjera radi strobug *времѣ*, hrv.-srbs. po ekavskom izgovoru *vrěme*, južnom izgovoru: *vriěme* (*vrijěme*); starobug. *дѣта*, hrv.-srbs. po ekavskom izgovoru *děte*, južniem izgovorom *diěte* (*dijěte*); nasuprotiv starobug. *сѣно*, hrv.-srbs. po ekavskom izgovoru *sěno*, južniem izgovorom *sĭeno* (*sĭjeno*); starobug. *тѣсто*, hrv.-srbs. po ekavskom izgovoru *těsto*, južniem izgovorom *tĭesto* (*tĭjesto*). To se isto vidi, gotovo još očitije, gdje se dva kratka vokala stežu u jedan, koji će dakako postati dugiem

vokalom, i to ovako: gròhot, gròot=grôt; sàhat, sàat=sât; jàhati, jàati=jâti; pràha, pràa=prâ, stràha, stràa=strâ; vlàha, vlâa=vlâ; tako i od vòl biva vòo=vô, od stòl biva stòo=stô itd. Ako iz àhar postaje âr, to ja mislim, da se najprije à poostrio u â, te se mjesto àhar ima smatrati prielaznim oblikom âar; isto tako òvamo prehod i u âmo preko prielaznoga oblika ðamo.

Isto ovakova razlika dvojako naglasivanih dugih vokala ima i u jeziku grèkom i latinskom. Dionysios Thrax govori za grèke akcente ovako: Τόνος ἐστὶ φωνῆς ἀπὸ ἡχησὶς ἐναρμονίου (= jêk skladna glasa), ἢ κατὰ ἀνάτασιν ἐν τῇ ὀξείᾳ (ili naponom oštar-hitar-žustar), ἢ κατὰ ὀμάλισμὸν ἐν τῇ βαρεῖᾳ (ili níkom nizak), ἢ κατὰ περίκλασιν ἐν τῇ περισπωμένῃ (ili uz pregibak oduljen). Ovaj treći τόνος zove se u grèkieh gramatika δίτνος ili σύμπλεκτος (lat. prievodom: duplex), ili ὀξύβαρεῖα (lat. prievodom: ex acuto gravique ficta) ili κεκλασμένη (lat. prievodom: flexa, inflexa) ili napokon najobičnijim imenom περισπωμένη (lat. prievodom: circumflexa).

Što znači περίκλασις, tumači nam skoliast ovako: ἢ ἐν τῷ αὐτῷ ἀνένεξις καὶ κατένεξις, μὴ ἐπιμενούσης τῆς φωνῆς ἐν τῇ ἀνατάσει ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀναταθῆναι καὶ καταφερομένης, t. j. uzvis (ἀνένεξις) i poniz (κατένεξις) za jedno, tako da glas ne ostaje u naponu, već se iza napona spušta ili opada. Zavinuti dakle akcenat jezika grèkoga (circumflexus) ne otežaje se jednakiem mahom preko ciele dužine duga vokala, već jeknuv uzvisitiem jekom na prvoj polovici (mori) duga vokala pregibe se (flectitur, kako Servij kazuje) te opade u drugoj polovici (mori) u niz.

Nije li to podpuna, koliko se igda željeti može, definicija našega obloga akcenta? Grèke rieči τοῦτο, ἦθος, κῆπος izgovarahu dakle Grci, kao da ih mi pišući na svoju ovako izgovaramo: túto, êthos, kêpos. Isto bismo tako na svoju pisali pâs, pân, što no Grk piše: πᾶς, πᾶν. Naš dakle obli akcenat i grèki zavinuti bijahu jednako izgovarani: to je mislim nov, do sele ne istaknut razlog, za što nije trebalo Mažuraniću izvlačiti običnoga značenja toga akcenta te mjesto njega uzimati '.

Ali ne samo Grci nego i Rimljani, po svjedočanstvu njihovieh gramatika, kao su Varo i Kvintilijan, razabirahu u valjanom izgovoru dugieh vokala naš obli akcenat. Servij tumači izgovor duge slove, ako je naglašena cirkumfleksom ovako: prima erecta rursus in gravem flectitur (§. 24), to će reći: prva polovica iliti prva mora duga vokala opada u drugoj polovici „in gravem“. Kvintilijan

govori o tome I, 5, 30 ovako: in omni voce acuta intra numerum trium syllabarum continetur, sive hae sunt in verbo solae sive ultimae, et in his aut proxima extremae aut ab ea tertia. Trium porro de quibus loquor media longa aut acuta aut *flexa* erit. Da ovu Kvintilijanovu razliku „aut acuta aut flexa“ po tanje razvijemo, glasit će pravilo za obli akcenat ovako: Circumflexus (naš obli) stoji u latinskom jeziku: 1. u jednoslovčanih rieči duga vokala, dakle n. pr. rês, pês, môs, flôs, lis, fôn̄s, lûx, sôl, dâs, flês, fis. Sve ove rieči izgovarahu Rimljani po dobru izgovoru, kao da su to hrvatske rieči s obliem akcentom, a ne onako mlitavo, kako se one danas u latinskom govoru i u školi izgovaraju. 2. u dvoslovčanih rieči može pasti zavinuti (naš obli) akcenat samo na predposljednju, dakle prvu slovk (paenultima) i to ako je njezin vokal po naravi dug a vokal posljednje slovke nije ni po naravi ni po položaju dug. Dakle Roma, clarus, pomum, egit, vixit, duxit izgovarahu stari Rimljani kao da su to hrvatske rieči s obliem akcentom, ovako: Rôma, clârus, pômum, êgit, vîxit, dûxit. Komu bi se to čudno vidjelo, evo mu svjedočanstvo staroga gramatika, koji o tom izgovoru ovako govori: circumflexus accentus in dissyllabis vel in trisyllabis vel in quantovis numero syllabarum penultimum sibi vindicat tantum locum et hac lege, ut ubi fuerit hic accentus, penultima sit naturaliter longa. Ita fit, ut huic accentui trochaeus naturaliter longus convenire videatur. A još izrazitije dodaje drugi svjedok, kada na predposljednjoj slovc, ma i duga bila, ne može stojati circumflexus, na ime: si posterior longa erit positione vel natura, prior acuetur, ut: cōdex, dōcte. Drugiem riečma za latinski properispomenon valjaju gotovo oni isti uvjeti, koji za properispomenon grčki.

3.

I onaj drugi dugi akcenat hrvatskoga jezika poznat je objema klasičkim jezicima. To dokaza već A. Boeckh (de metris Pindari I 8, 47; 9, 52), opominjući nas na razliku u akcentuaciji stegnutih vokala. Gdje se stezahu dva vokala, od kojih prvi bješe uzvisita a drugi ponizita glasa, dakle prvi s akutom drugi bez naglasa iliti baritonon, ondje izadje stezanjem na vidjelo dug vokal sa circumflexom (našim obliem akcentom), kao: φάος, νόος, πλόος stegnuto: φῶς, νοῦς, πλοῦς; po našem pismu bilo bi: fôs, nûs, plûs. A gdje se stezahu dva vokala, od kojih bješe prvi ponizita glasa (baritonon

ili bez akcenta) a drugi uzvisita glasa (oksitonon), i ondje izadje stezanjem dug vokal na vidjelo, ali s akcentuacijom takvom, koje nijesu doista u pismu razlikovali od akuta, ali su njen izgovor po nešto drugačije tumačili, i to načinom, koji je našem za takove tankosti izvježbanomu uhu posve razumljiv. To bijaše otegnuti jêk duga vokala s uzvisom prema drugoj polovici (iliti mori).

Taj izgovor prozva Glauko iz Samosa ἀντανακλαζομένην, to će reći protivno od ἀνακλαζομένην, što je circumflexus iliti zavnuti naglas. Arkadios opisuje ga ovako: ἡ ἀνω τείνεται καὶ εὐθεία καὶ εἰς ὀξὺ ἀπολήγουσα, ἐοικυῖα τοῖς βέλουσιν τοῖς ἐφευμένους. Već iz ove definicije (jêk „izravno, uz goru napinjući te oštro prekidajući, poput naperenih striela“) očito se razabire, da je to pravi pravcati naš akcenat '? koji u nas u čakavštini pretežnije gospoduje, pače ima ga ovdje čak na jednoslovčanih dugih riečih. Dakle ako stezanjem od ἐάν posta žv, to se je i izgovaralo, kao da na našu pišemo én, ili kao čakavski nominativ: grih, dvór.

Ovaj akcenat vlada pravilno u grčkom jeziku i kod jednoslovčanih rieči, kao u nominativu θῆρ, φῶρ; a da u latinskom jeziku ne može stojati, van na predposljednjoj slovcu, kad je posljednja duga, ili na trećoj od kraja, uzimajući uvijek i za nj naravsku dužinu, to se razumije već iz onoga, što bi napried rečeno. Isto bi tako suvišno bilo dokazivati, jer se već samo kaže, da je u pojedinih pojavih akcentuacije više srodnosti izmedju jezika grčkoga i čakavštine, a opet jezika latinskoga i štokavštine. Ako latinski jezik nema dugieh jednoslovčanih rieči s akcentom ', kao što ih nema ni štokavsko narječje hrv.-srb. jezika, na suprotiv ima i grčki jezik i čakavsko narječje hrv.-srb. jezika — to je na obje strane istomu pojavu isti uzrok, koji ne treba dalje spominjati.

4.

Dokazanoj jednakosti dvojaka duga akcenta u jeziku grčkom i latinskom i našem hrvatsko-srbskom, pridružuje se vrlo znamenita paralela iz Litve, a ima je u oba narječja: litavskom i letskom. O litavskom akcentu pisa temeljito Kurschat u drugom dielu svojih „beiträge zur kunde der littauischen sprache“, na ime u „Laut- und tonlehre der littauischen Sprache“ Königsberg 1849. Prem da Schleicher o tom djelu s najvećom pohvalom govori, naročito zarađi akcenta (ist für die accentlere mein führer gewesen, one den ich wol lange im finsternen gebliben wäre), ne razabra ipak u svojem

gramatičkom djelu razlike između dvaju dugih akcenata, već govori samo o jednom akcentu dugih i jednom akcentu kratkih vokala: prvi označi akutom ´, drugi znakom za gravis ` . Za čudo što Schleicher čak odrješito vojuje protiv Kurschata, koji je onu razlikost dvaju dugih akcenata dobro poznavao; on veli o tome ove znamenite rieči (lit. gr. p. 11 pod zvijezdom): Obgleich dieser doppelte ton ser an das erinnert, was Hr. Wuk Stefanović Karadžić über die serbische betonung lert und ferner Hrn. Kurschats lautliche auffassung des litauischen fast durchauss eine ser genaue genant zu werden verdient, so muss ich doch nach den an verschiedenen orten gemachten, mit aller sorgfalt an gestellten beobachtungen erklären, dass ich einen solchen unterschied nicht war genommen habe.“ Ugled Schleicherov i njegove litavske gramatike moradijaše nešto nauditi razlikam Kurschatovim, one ostaše dugo vremena ne uvažene, dok im ne pribavi nove vrijednosti gramatika Bielensteinova za letsko narječje. Ovdje se iz nova samostalnim istraživanjem dokazuje, da i u letskom narječju imaju dva različita jeka dugih vokala i diftonga. Bielenstein govori za taj pojav, da je „eine der merkwürdigsten, eigenthümlichsten und tiefgreifendsten Erscheinungen des lettischen Vocalsystems.“ Po njegovoj terminologiji zove se jedno „gedehnter“, drugo „gestossener“ ton. Iz definicije, kojom ističe njihovu razlikost, nije teško umah uvidjeti, da što on zove „gedehnter ton“ odgovara našem akcentu ´, a što mu je „gestossener ton“, našem akcentu ` . Ova se razlikost po nauci Bielensteinovoj najboljma osjeća kod diftonga (tako i u nas kod ie), ali je dosta razgovietna i kod dugih vokala. Bielenstein odabra, kao u nas A. Mažuranić, za oduljeni jèk dugih vokala znak ^, a za ono, što mu je „gestossener ton“ znak ´, dakle protivno onomu značenju, koje imaju oba ova znaka u akcentuaciji Vuk-Daničićevoj.

Da bi se vidjelo, kako se ova razlikost dvojaka duga jeka u letskom narječju često i u pojedinim rieči podudara s jezikom hrvatsko-srbskim, evo nekoliko primjera (ja pišem vokale po ortografiji Bielensteinovoj, a u konsonanata uveo sam s razloga tipografskih neke promjene): béda (hrv. bièda, ek. bèda, prema letskom očekivali bismo bièda, ek. bèda), cërme (hrv. cèrv), dráugs (hrv. drùg), dùša (hrv. dùša), dziws (hrv. živ), êskát (srbs. hrv. obiskati, pobiskati), gréks (hrv. grèh, čak. grìh), gûža (hrv. gûz), krášns (hrv. krásan i krásan), láudis (hrv. ljúdi), lauks (hrv. lúka)

mîrs (hrv. mîr), rûka (hrv. rûka, prema letskom valjalo bi da je u nas rûka, ili pak u letskom rôka), sâls (hrv. sôl), sâuss (hrv. sùh), sîns (hrv. sîeno; ikavski sîno), snîgs (hrv. snîeg, čak. snîg), sûds (hrv. sùd), swéts (hrv. svêt), škists (hrv. čist, očekivali bismo čist; i zbilja na to sluti čistac uz čistac), tórnis (hrv. tóranj), trîs (hrv. trí), zîma (hrv. zîma, prema letskom očekivali bismo zîma sr. zîmi, sadašnji adverb; a sadašnji je lokal zîmi, akuz. zîmu), zûbs (hrv. zûb), zwérs (hrv. zvîer). Što ima u letskom narječju dugieh vokala, koji su već u nas pokraćeni, tomu se ne će za cielo nitko čuditi. N. pr. prema letskom ábûlis (letski óbûlas) u nas jábuka, letski áuss hrv. ŭho (ali kajkavac izgovara još i danas vûho), letski aulis živi u češkom oul (starije ortografije aul); ako letskomu lêpa odgovara u nas ľpa, ali je za to u češkom jošte ľpa; hrv. mǎti nije tako blizu korjenitosti kao letsko mǎte, hrv. mŭčiti (mŭka) čini se već poradi nekošnjega nazala da je bilo negda duga izgovora, kao u letskom: mŭčiti; hrv. šir ali češki sŭr u letskom sêrs (poradi litavskoga suras očekivali bismo i u letskom u ili au), hrv. šito, ali češki: sîto, letski sîts itd.

Nakon Bielensteinove gramatike letskoga narječja postadoše iz nova znamenite opaske Kurschatove o akcentuaciji litavskoga narječja. Za to se i sam pisac u predgovoru k svomu rječniku litavskoga jezika puniem pravom na to pitanje povratio. On i sada, kao prije 25 godina, odrješito tvrdi, da i litavski jezik razlikuje isto onako dva duga akcenta, kao jezik letski, te nas uvjerava, da je napokon i Schleicher počeo tu razlikost priznavati te se je čak pismeno s Kurschatom o tome dogovarao, kako bi se ta razlikost dala najbolje označiti.

Kurschatova terminologija podudara se s Bielensteinovom za onaj dugi jêk, koji obojica zovu „gestossener ton“, a taj odgovara našemu oblomu akcentu; za ono pak, što je Bielensteinu „gedehnter ton“, odabra Kurschat rieč „geschliffen“. Meni nije pri ruci Kurschatovo gori pomenuto djelo „Laut- und tonlehre“, ali već iz Schleicherove gramatike kao i iz Kurschatova rječnika dobija se ova definicija jednoga i drugoga akcenta: bei der gestossenen Betonung bewegt sich der Ton der betonten Sylbe in gerader Linie von oben nach unten; bei der geschliffenen Betonung einer Sylbe verweilt der Ton anfangs in einer niedrigen Lage, senkt sich dann auch wohl noch etwas und erhebt sich schliesslich auf eine höhere Stufe. Kurschatovi su znaci, kao i Bielensteinovi, odgova-

raju dakle: ^ našemu ', a ' našemu ^, samo što on mjesto obloga znaka rabi grčki cirkumflex.

Litavski je akcenat puno znatniji od letskoga, jer je sačuvao više starinske kreposti, nego li letski. To priznaje i Bielenstein, koji takodjer sluti, da je ista starinska akcentuacija litavskoga jezika nekoč i u letskom vladala. Izmedju litavske i letske akcentuacije ima od prilike onaj savez i odnošaj, koji izmedju naše akcentuacije čakavske i štokavske, t. j. često se akcentuacija jedne te iste rieči u oba jezika upravo onako razlikuje, kao u nas. Sravnimo na priliku letski bēda i litavski bēdā, letski aulis (t. j. po našem izgovoru ūlis) i litavski aulỹs, letski dīna i litavski diēnā, letski dūša, litav. dūšiā, letski draūgs litavski draūgas, letski grēks litavski griēkas, letski rūka litavski rankā, letski zīma litavski žiēmā, letski zūbs litavski dantīs, letski džēlzis litavski geležīs itd. Posljedak ovakova odnošaja izmedju litavske i letske akcentuacije jest taj, da će se naš štokavski akcenat prije podudarati s litavskim nego li s letskim. Potanko poredjivanje akcenta čakavskoga, ruskoga i litavskoga moglo bi toj strani komparativne nauke vrlo velikieh koristi donieti. Da bi se to vidjelo, evo samo nekoliko primjera: štokavac govori brāda, čakavac brādā, ruski borodā litavski barzdā; štokavac glāva, čakavac glāvā, ruski golovā, litav. galwā, štokavac krālǝ, čakovac krālǝ, ruski korōlb, litavski karālius; štokavac mōlba, čakavac molbā, ruski molbā, litavski maldā; štokavac ōganǝ, čakavac ogānj, ruski ogōnb, litavski ugnis; štok. slūžba, čak. službā, ruski očekivali bismo službā ali u rječnicih dolazi slūžba; od sūh glasi ženski spol štokavskim akcentom sūha, čakavski suhā, litavski sausā itd. Da ne bi ipak tko god pomislio, kao da ja to pravilo bez iznimke smatram, moram naročito napomenuti, da se taj toli pravilni odnošaj za celo ne će moći na veliku množinu rieči potegnuti; ali tko bi se tomu i čudio? ta ne radi se o tome, da tko iz litavštine uči akcentuaciju jezika ruskoga ili hrvatsko-srbskoga, već se pita, ne bismo li potanjim poredjivanjem cjelokupne akcentuacije ovieh triju jezika došli do toga naučnoga rezultata, da što tu ima sličnosti pače i jednakosti, nije sličnost ili jednakost slučajna, koja bi se bila istom negdje kasno, svagdje za sebe, razvila, nego da je ta sličnost i ta jednakost davni ostatak, stara baština, koju bjehu nekoč na rastanku svi pojedini članovi mnogobrojne porodice poneli sa sobom u svijet, pak su je

nakon raznih zgoda i nezgoda jedni izgubili sa svîem, drugi na pola, treći sačuvali nešto malo, četvrti vrlo mnogo itd.

Ako se nadje, da je zbilja to pravi smisao one sličnosti i jednakosti, kao što sam ja uvjeren, da će se dokazati, tada će tiem cijelo pitanje postati mnogo znatnije, nego li se ov čas, bar kod nas, obično misli; a mi imamo u akcentu čakavskom, da i sami ne znamo koliku dragocjenost, kad bi se samo našao skorim čovjek, u kojega bi bilo vještine i dokolice, da se toga posla lati onako, kako bi nauči za uhar bilo.

5.

Do sele razvijana paralela akcentuacije hrvatsko-srbske s litavsko-letskom dovodi me još na drugi znameniti pojav sličnosti. Sprieda bijaše govor o našim akcentima " i '. Analizom duga vokala ili diftonga u dva kratka potvrđuje se, da bi se naša četiri akcenta mogla sastaviti u ovakav razmjjer: " : ^ = ^ : ' ili " : ^ = ^ : ' ; to će reći, izraženo riečima, da što je u dugieh vokala akcenat ^, ono je u kratkieh ", a što je u dugieh ', ono je u kratkieh '. Ako je to istina, a čini mi se da jest, tad bih rekao, da ima akcenat, našem ' sličan, takodjer u oba jezika stare Litve. Bielenstein govori o tome u §. 27 svoje gramatike letskoga narječja. Po njegovoj nauči bila bi razlika ona, koja nam je već poznata za duge vokale i diftonge, u letskom jeziku dosta razgovietna i kod kratkieh vokala, ako za kratkiem vokalom ide koji od ovieh glasova: l, ł, m, m̃, n, ñ, r, ř, i umah za tiem jošte jedan suglas. U takovieh rieči može po njegovu tumačenju akcenat kratka vokala čas na puki vokal ograničen biti, tako da su oba suglasa, što za tiem idu, od svoga vokala malko kao odkinuti; čas se vuče onaj akcenat i preko prvoga konsonanta. Onaj prvi izgovor bilježi Bielenstein apostrofom iza vokala, a ovaj drugi ostavlja ne obilježen; n. pr. on piše u svojoj gramatici ovako: sa'lds (slădak), be'rsz (brěza), ze'ltz (zlâto), pi'rzt (přdnuti); ali: kalps (hlapac-sluga), salms (slăma), pilns (p̃ñ) itd. Ja ne bih smio ovoga pojava u letskoj akcentuaciji dovoditi u paralelu s našim akcentom, da ne kazuje na jednome mjestu sam Bielenstein, kako onaj prvi akcenat prelazi kad što u produljenoj slovcu u naš obli (po njegovih znacih u ^), a ovaj drugi u naš akut (po njegovih znacih u ^), n. pr. od ñe'mt bit će u prošlom vremenu ñému (po našem izgovoru njému, čiril. Ѣѣмѣ) a od went samo wému (po našem izgovoru vému). Tko ne zna, da

u nas biva isto tako od čāvao : čāvla, od stārac : stārca, od pālac : pālca; nasuprotiv od kōnac : kōnca, od lōnac : lōnca, od ōvan : ōvna itd. S toga razloga mislim, da se ne ću prevariti, ako rečem, da će ono Bielensteinovo sa'lds, be'rz, ze'lts, pi'rtz biti po svoj prilici, što bi po našem izgovoru i označivanju ovako glasilo: sālds, bērz, zēlts, pīrtz; a što on piše bez oznake kalps, salms, pilns, to bih po našem bilježio: kālps, sālms, pilns.

Od Bielensteina ne razlikuje se u tumačenju Kurschat. I on ograničuje razlikost dvojaka akcenta kod kratkih vokala samo na semidiftonge, to jest kada za kratkiem vokalom dolazi konsonant l, m, n, r te ovim slovka završuje, a nova drugiem konsonantom započinje. Za onaj izgovor, gdje Bielenstein upotrebljuje apostrof, uzima Kurschat nad vokalom znak ` (to bi dakle na našu bio `); a gdje bi po našoj analogiji imao nad vokalom stojati znak ` , ondje piše Kurschat cirkumfleks na semivokal l, m, n, r; dakle što bismo mi ovako bilježili: gīrtas, tīltas, kūlti, to je Kurschatu dovoljan `: girtas (pijan), tiltas (most), kultī (mlatiti); a što bismo mi pisali: wārgas (nevolja), wilkas (ruk), to je Kurschat ovako označio: waṛgas, wilkas. Njegovo označivanje osniva se na ovoj definiciji: der Ton eilt über den stets kurzen Vocal als den ersten Theil dieser Lautverbindung flüchtig zum nachfolgenden Halbvocal hinweg, um auf demselben in einer Hinaufbewegung zu verbleiben.

Medju tiem ova paralela, ako i jest nekako na blizu, ne će ipak imati dubljega značenja; a i ne može ga imati već po tom, što se misli, da se je u nas akcenat ` kasnije istom razvio, dakle već po tome ne bi bio prikladan za potanje poredjivanje.

6.

Stara je rieč, već je Diomed gramatik izrekao, da je akcenat duša rieči: accentus est veluti anima vocis. Jedinstvo rieči bijaše vazda označivano isticanjem jedne slovke mimo sve ostale: to je ona slovka u rieči, što napram drugiem stoji, da se poslužim izrazom plastičke unjetnosti, en relief. Ali način, kojim se ta slovka iznad ostalih isticala, ne bijaše niti za sve jezike niti za sva vremena jedan te isti. Definicija naglasivanja modernieh jezika veli za naglašenu slovku, da je ona jača, krepčija od ostalih, da je poduporanj celoj rieči. Tu je definiciju prihvatio i za hrvatski naglas A. Mažuranić (Slovn. §. 27), pa ako je ja i ne odobravam,

ne bih ipak pristao uz one prigovore, kojima joj se protivi M. Hattala (u Radu knj. IV, 151). Ta jačina naglašene slovke po opasci dvojice uglednika u tom pitanju, Weila i Benloewa (*théorie générale de l' Accentuation latine*, 4—5), slabo je obilježena u jeziku francuskom, jače u njemačkom, još krepčije u engleskom, a ponešto pjevajući u jeziku talijanskom (*un peu chantant en italien*); ali je svakako u svih tih jezicima naglašena slovka težište rječi. Tomu za dokaz pozivaju se pomenuta dvojica na skladatelje, koji stavljajući u muziku rječi francuske ili talijanske ili druge koje, vezani su da ne povriede sluha, da naglašene slovke metnu pod jaki tempo taktova. Ta načela vriede, da još jedan put kažem, za moderne jezike; spada li simo što se akcentuacije tiče i hrvatski jezik, kojemu se inače nadimak modernosti ni po što uskratiti ne može, o tom ćemo umah govoriti, dok prije čujemo, kakova je u akcentuaciji bila narav starih jezika.

Za stare jezike, razumijem ovdje osobito jezik grčki i latinski tvrde njihovi učeni ljudi, najpače muzici i gramatici, da je naglašivanje slovke značilo povisivanje glasa, dakle naglašena slovka da je s muzikalnoga gledišta značila notu višu. *Voilà une différence essentielle entre le prononciation des anciens et celle des modernes*, vele oba gori spomenuta Francuza. Sastavljanje dakle jačih i slabijih slovki daje nam sliku akcentuacije moderne, a sastavljanje uzvisitih i snizitih slovki tvori sliku akcentuacije starinske.

Istina, medju visinom iliti oštrinom i jačinom glasa ima neka srodnost. Oštar, visok glas čini nam se jači od tupa, duboka glasa. Kad no velimo *dići glas*, to nam znači čas jači glas, jaču rječ, čas oštrij glas, oštrij rječ iliti u smislu muzikalnom glas viši. Nema sumnje, da se i u moderne jezike mieša u toku govora neka modulacija visine i nizine glasa, kao što su za cielo i stari jezici razabirali nuance jačega i slabijega glasa; ali kraj svega toga podudaranja može se ipak stroga granica povući medju intenzivnošću i oštrinom glasa, koju će svagda i uvježbano uho, bez fizikalnih pomoći, razabrati. Intenzivnost glasa karakteriše poglavito akcenat moderni, a oštrina glasa akcenat starinski: to je onaj temelj, na kojem današnja istraživanja grade nauku o starinskom i modernom akcentu.

Prema ovako istaknutoj razlici izmedju akcenta starinskoga i modernoga, pita se, kakove je naravi naš akcenat? Svatko, mislim, ma i bio isto tako malo vješt muzici, kao ja, tvrdit će jednako sa

mnom, da je naš akcenat skroz muzikalne naravi — a to svojstvo ističu Weil i Benloew napose za akcenat latinsko-grčki (n. n. m. 15). Dakle naš akcenat ima istu onu glavnu vlastitost, koju i akcenat grčki ili latinski, jer se u muzikalnosti podudaraju. Po tome je naš akcenat svakako bliži, ma i ne bio sa sviem ono isto, naravi akcenta starinskoga, nego li naravi akcenta modernieh jezika. Potanje ostaje zadaćom muzikalnieh ljudi, koji akcentuaciju hrvatsko-srbskoga jezika razumiju, da nam muzikalnost našega akcenta protumače. Da naš obični govor neku osobitu melodiju ima, pače da ta melodija nije ni po svuda jednaka, već ovdje žilva i ugodnija, ondje mlitavija, to znamo i mi nevještaci; ali onoj modulaciji, onomu talasanju glasa u hrvatskom govoru pronaći teoretičku formulu iliti muzikalniem načinom ga ustanoviti — to je zadatak njihov. Mi se laici zadovoljujemo vanjskim pojavi, a u sklad ih dovesti te protumačiti zadatak je ljudi, koji imaju dvojake tomu potrebite umieće, muzikalne i filologijske. Takav je jedan vanjski pojav, koji potječe iz muzikalnosti hrvatskoga akcenta, što se može kod gdje kojih glumaca na pozorištu razabrati gotovo pjevanje mjesto deklamacije. Ali to isto vidi se još bolje u drugom pojavu, koji dolazi od istoga uzroka: kada čovjek štokavac, na priliku naš krajišnik, govori jezikom njemačkim, ulit će on u taj moderni ali veoma nemuzikalni jezik svu muzikalnost akcenta svoga te će odatle izaći ono čudno izgovaranje njemačkih rieči, koje se može čuti od naših krajiških nižih častnika. Kad ne bi nigdje drugdje, a ono bi se po tom izgovaranju strana jezika prema muzikalnosti domaćega akcenta mjesto puke njemačke intenzivnosti naglašenieh slovki morao svatko uvjeriti o osobitoj, skroz muzikalnoj naravi hrvatsko-srbskoga akcenta. Stari vele (Dionys. halikarn. d. comp. verb. 11), da je u grčkom jeziku naglašena slovka mogla biti za čitav kvinat viša od nenaglašenieh: *διαλέκτου μὲν οὖν μέλος ἐνὶ μετρείῃται διαστήματι τῷ λεγόμενῳ »διὰ πέντε«* ὡς ἑγγιστα, καὶ οὕτε ἐπιτείνεται πέρα τῶν τριῶν τόνων καὶ ἡμιτονίου ἐπὶ τὸ ὅξυ, οὕτε ἀνίσταται τοῦ χωρίου τούτου πλείον ἐπὶ τὸ βαρύ; kolika bi bila distancija naglašene napram ne naglašeniem u nas, da se stavi pod muzikalnu mjeru, to je opeta zadatak muzikalnieh filologa da razaberu i dokažu.

Ali ova osobina našega današnjega akcenta, kojom se podudara s načelima stare grčko-rimske akcentuacije, ima još i svoju historijsku vrijednost. Ja sam uvjeren, da je nekoč upravo toliko muzikalnosti, koja postaje modulacijom viših (t. j. naglašenieh) i nižih

(nenaglašenieh), dugih i kratkih slovki, moralo biti i u jeziku ruskom. Ako je istina, da se danas jednako izgovaraju u ruskom jeziku: čeló, peró, rebró, stegnó, rosá, gorá, sestrá, zemljá, serebró i vedró, verbá, vínó, zimá, gnězdó, bédá, borodá, borozdá — to se napram čakavskom narječju jezika hrvatskoga u ruskom jeziku izgubila razlikost predposljednjega sloga, koji je u čakavštini čas kratak čas dug, kao: čelò, pèrò, rèbrò, st gnò, ròsà, gòrà, sèstrà, zèmljà, srèbrò napram: vidrò vřbà, vřnò, zimà, gnřzdò, bidà, bràdà, bràzdà itd. Ako se u ruskom jeziku jednako izgovaraju boloto i zoloto, samo što je prva rieč naglašena bolóto, a druga zóloto, a ono se u hrvatskom jeziku prva rieč izgovara: blàto, druga: zlàto (t. j. zláto); ili ruski goróhъ i górodъ, a hrvatski gràh i gràd (t. j. gràad) itd. U ruskoj dakle akcentuaciji ima nešto, što se samo od sebe ne dokučuje, jer mu je nestalo premisâ, koje žive još u nas, u narječju čakavskom; t. j. u ruskom je jeziku ostao gibak akcenat ali je nestalo kvantiteta — u tom je današnji jezik ruski napram našem hrvatsko-srbskomu znatno moderniziran, t. j. u veliku nazadku. Ali da je nekoč i ruski jezik za cijelo razlikovao dužinu i kratčinu vokala, to potvrđuje još i jezik češki, kojemu se ukočio akcenat, nu ostala mu dužina vokala. Hrvatsko-srbski jezik ima dakle još ujedinjene obje vlastitosti, koje se odvojene nalaze jedna u ruskom, druga u češkom jeziku. U protivnoj je krajnosti napram našem današnji jezik poljski, kojemu se i akcenat posvema ukočio a i dužine vokala nestalo mu, koju je nekoč još imao (sr. Maćecki gram. § 22).

Hoteći dakle nekom idealnom rekonstrukcijom predočiti si jezik slovinski u njegovu predhistorijskom jedinstvu, nije dosta što po načelih komparativne gramatike umijemo odabrati potrebite vokale i konsonante, nego od razbacanieh ostanaka nekošnje vrlo bogate ritmike valjalo bi još uspostaviti starinski kvantitet i starinsku akcentuaciju. Za kvantitet poslužio bi nam današnji jezik hrvatsko-srbski i češki uza starije vjekove poljskoga jezika; za akcentuaciju poslužilo bi nam narječje čakavsko jezika hrvatskoga i jezik ruski.